

UNIVERSITY OF HELSINKI

<https://helda.helsinki.fi>

Helda

Maanomistus ja kehitys : risteysten pitkä ketju

Kuisma, Markku

2019-10

Kuisma, M 2019, Maanomistus ja kehitys : risteysten pitkä ketju. julkaisussa J Koponen & S Saaritsa (toim), Nälkämaasta hyvinvointivaltioksi : Suomi kehityksen kiinniottajana. Gaudeamus, Helsinki, Sivut 275-292.

<http://hdl.handle.net/10138/309818>

unspecified
publishedVersion

Downloaded from Helda, University of Helsinki institutional repository.

This is an electronic reprint of the original article.

This reprint may differ from the original in pagination and typographic detail.

Please cite the original version.

15

MAANOMISTUS JA KEHITYS: RISTEYSTEEN PITKÄ KETJU

MARKKU KUISMA

Maanomistus on kehitykselle keskeisenä instituutiona muovautunut pitkän ja suunnittelemattoman historiallisen prosessin tuloksena. Pohjois-Euroopassa tähän prosessiin liittyy kysymys metsävarojen hallinnasta, joka vaikutti olennaisesti alueiden asemaan maailmantaloudessa. Metsävarojen kaupallinen hyödyntäminen oli synnyttämässä pohjoismaista kauppa-kapitalismia ja 1800-luvulta lähtien modernia teollista kapitalismia.¹

Kehityskulussa on risteyskohtia ja käännteitä, joiden merkitys voidaan kunnolla nähdä vasta jälkikäteen. Yksi yhä vaille riittävää huomiota jäänyt Suomen yhteiskuntahistorian käänne osuu 1900-luvun alkuun. Venäjän keisari vahvisti Suomelle vuonna 1915 lain, joka rajoitti puunjalostusyhtiöiden metsätilojen hankintaa. Aluksi haamuostajien avulla kierretty laki sai kiivaan poliittisen kamppailun jälkeen vahvistuksen vuonna 1925 voimaan tullessa Lex Pulkkisessa.

Lex Pulkkinen oli yhteiskunnallisten valtasuhteitten synnyttämä kompromissi. Se jäädettiin metsänomistusolot paikoilleen koko 1900-luvuksi. Valtion omistusosuus säilyi noin 40 prosentissa, (enimmäkseen talonpoikaisten/keskiluokkaisten) yksityismetsien osuus pysyi 50 prosentissa, ja yhtiöomistus pysäytettiin vajaan 10 prosenttiin. Laki katkaisi maanomistuksen keskittymisen harvoille suuryhtiöille ja -sijoittajille. Kehityskulku kohti suurtilavaltaista ”latifundio”-taloutta² pysäytettiin valtiointerventiolla, joka suitsi markkinadynamiikkaa iskemällä rohkeasti voimakkaan vientiteollisuuden etuihin. Yhtiöt kamppailivat rajoituslakia vastaan, ja asiantuntijat todistelivat markkinalogiikkaan puuttumisen turmiollisista seurauksista. Tästä huolimatta agraaris-keskiluokkainen poliittinen koalitio sosialidemokraateilla vahvistettuna ajoi muutoksen läpi.³

Miksi köyhän maan johtavan vientiteollisuuden vapautta häikäilemättä rajoittavaa lainsäädäntöä voi kutsua modernin Suomen synnyn yhdeksi tärkeimmistä käännekohdista? Miksi eräänlainen ”metsäkapitalismin kieltolaki” merkitsi suurta yhteiskunnallista käännettä tai vähintään ilmensi kumousta pitkän aikavälin yhteiskunnallisissa valtasuhteissa ja instituutioissa, jotka puolestaan keskeisesti vaikuttivat taloudelliseen kehitykseen? Käännös se vähintään oli, eihän ollut kulunut kuin vuosisata siitä, kun valtio oli edistänyt teollisuutta jakamalla yrityksille etuoikeuksia ja paikallisia monopoleja talonpoikaismetsiin.

Tässä luvussa vastaan näihin kysymyksiin koukkaamalla aikaisempiin risteyskohtiin – 1700-luvun suuriin maareformeihin –, osoittamalla niiden institutionaalisen yhteyden 1900-luvun alun kamppailuun metsien omistuksesta ja tarkastelemalla näiden risteysten ja käännteiden vaikutusta Suomen taloudelliseen ja yhteiskunnalliseen kehitykseen.

TALONPOIKAISTO DEMOKRATIAN JA TEOLLISUUDEN EDISTÄJÄNÄ

Lex Pulkkinen lähistoriallinen tausta oli metsäyhtiöiden kiristynyt kilpailu raaka-ainelähteistä. Omat asemansa turvatakseen yhtiöt alkoivat ostaa maatiloja kiihtyvällä vauhdilla omistukseensa. Kehityssuunta nostatti pelkoa niiden piirissä, jotka pitivät itsenäistä, vaurastuvaa talonpoikaista terveen yhteiskuntakehityksen perustekijänä. Eivät vain maanviljelijät itse vaan myös suuri osa porvarillista sivistyneistöä näki yhtiömaanomistuksen räjähdysmäisessä leviämisessä talonpoikaiston proletarisoitumisen vaaran, joka puolestaan uhkasi rapauttaa koko yhteiskuntaa koossa pitäneitä sidoksia.⁴

Taloudellisen liberalismien näkökulmasta firmojen metsänvaltauksessa oli kaikki kunnossa. Maatilakauppojen rajoittaminen lailla edustiikin vahvaa puuttumista markkinatalouteen. Valtiointerventio talouteen oli sitä paitsi tehokas: yhtiöiden maanhankinta loppui vuoden 1925 lailla kuin seinään, ja sen seurauksena metsänomistusrakenteet jäätivät koko vuosisadaksi lähes paikalleen.

Tämä varmisti yhteyden säilymisen metsäteollisuuden kasvun ja muun yhteiskunnan välillä. Laki sinetöi yhtiöiden riippuvuuden kahteen suurimpaan metsää omistavaan tahoon, valtioon ja viljelijäluokkaan. Samalla se takasi, että metsätulot valuivat edelleen yli koko yhteiskunnan ja etenkin kymmenille tuhansille viljelijöille, jotka osin niiden avulla investoivat uudistuksiin, lähettivät lapsiaan opintielle, lujittivat poliittisia asemiaan ja niin edelleen.

Metsätulot vaihtelivat suuresti, ja niiden merkitystä on värikkäisiin aikalaiskuvauksiin perustuen liioiteltu. Niukimpienkin arvioiden mukaan ne olivat silti oleellinen osatekijä talonpoikaiston yhteiskunnallisessa nousussa. Tämä on sitä paitsi vain yksi puoli vientiteollisuuden ja metsänomistuksen symbioosissa. Oleellisempia olivat teolliset kehitys-impulssit, jotka olivat nostamassa Suomea ennalta määrätyn tuntuista, tyypillisestä perifeerisen halpa- ja raaka-ainetuottajan roolista ylöspäin jalostus- ja osaamisketjussa.⁵

Entä jos lakia ei olisi säädetty? Tämä vaihtoehtohan ei olisi ollut ihme vastustajien vaikutusvaltaisuuden vuoksi. Pikemminkin ihme oli, että laki tuli voimaan vastoin vientiteollisuuden tahtoa ja ainakin lyhyellä aikavälillä sen kansainvälistä kilpailukykyä heikentäen.

Pahimpana uhkakuvana monet aikalaiset pitivät eteläamerikkalais-tyyppistä talous- ja yhteiskuntamallia, jossa omistus, viennin tulovirrat ja kasautuvat rikkauudet keskittyvät hyvin pienelle eliitille. Latifundio-mallin yhteiskunnallisia seurauksia voi miettiä myös katsomalla Lähi-idän öljyntuottajamaihin. Entä jos tärkein vientitulojen lähde öljy ei olisikaan yhden tai muutaman perheen tai klaanin, autoritäärisen valtion tai niitä palvelevan suuryrityksen hallinnassa vaan jakautuneena lukemattomille pienomistajille, myös naisille? Miltä nämä yhteiskunnat ja kulttuurit ja niiden sisäiset valtasuhteet silloin näyttäisivät?

Suomessa banaani- ja kahviviljelmiä olisivat vastanneet muutamat suuret metsäfirmat, jotka olisivat muodostaneet suljettuja saarekkeitä, enklaveja, suhteessa muuhun yhteiskuntaan. Omien raaka-ainevarojensa omistajina niiltä olisi puuttunut välitön kiihoke nousta maailmanmarkkinoiden halpatuottajan roolista teknologisesti edistyneemmiksi jalostajiksi. Tähän suuntaan suomalaisia yrityksiä ovat muun ohella pakottaneet juuri itsenäiset metsänomistajat hintavaatimuksillaan, aivan kuten sittemmin järjestäytynyt työväestö palkkavaatimuksillaan. Teollisuuden pyrkimys pitää työvoiman hintajousto kimmoisana onnistui tosin vielä maailmansotien välillä. Yhteiskunnallisten voimasuhteiden muutos toisen maailmansodan jälkeen muutti tilanteen täysin.

Lex Pulkkinen pakottamassa pitkän aikavälin kehityksessä metsäteollisuuden oli elinkykynsä säilyttääkseen pakko kompensoida kohoavien raakapuukustannusten vaikutusta entistä suuremmilla, teknologisesti edistyneemmällä tuotantolaitoksilla ja koneistetuilla puunkorjuujärjestelmillä. Metsäyhtiöiden teknologinen uudistuspakko säteili metalli-, konepaja- ja kemianteollisuuteen, joiden kehitys kytkeytyi elimellisesti metsäsektorin palveluun.⁶ Agraarisvoittoinen politiikka tuli siten välillisesti kiihottaneeksi teollista ekspansiota ja teknologista muutosta.

Lex Pulkkinen edeltäjiineen merkitsi aikalaiskäsitysten mukaan paitsi enklaavitalouden torjumista myös talonpoikais-keskiluokkaisen Suomen vahvistumista. Tämä näkyi muun ohella poliittisissa voimasuhteissa ja valtiollisessa järjestelmässä. Uudistusten välttämätön edellytys oli demokratia, joka 1900-luvun alkupuolella käytännössä tarkoitti talonpoikaiston ja sen keskiluokkaisten ja työväenluokkaisten liittolaisten johtavaa asemaa. Samalla demokratia voimistui ja varttui uudistusten seurauksena parantaessaan edustuksellisen kansanvallan avulla valtiovaltaan kiinni pääsevien yhteiskunnallisten ryhmien asemaa.⁷

Yhtiöt eivät sinänsä kaivanneet kansanvaltaa juuri sen enempää kuin öljysheikit. Suorempi lähisuhde valtioon oli asioiden hoidossa kätevämpää ja poliittisille häiriöille immuunimpaa. Vuoden 1906 eduskuntauudistus osoitti tämän pian ja pakotti teollisuuden tehostamaan aivan uudella tavalla poliittista vaikuttamistaan, ensi vaiheessa korkeimpaan valtaan Pietarissa ja sitten vuosien 1917–1919 valtiollisten käänneiden jälkeen Helsingissä, jossa suhteita solmittiin ylimpään virkakoneistoon ja liike-elämän etuja ymmärtäneisiin puolueisiin.

KAIKKI OLISI VOINUT MENNÄ TOISIN

Lex Pulkkisessa ilmennyt käänne ei ollut sattuma vaan laajapohjaisen poliittisen liikkeen ja tavoitteellisen kampanjan tulos. Kaikki olisi voinut mennä silti toisinkin. Markkinavapaudella oli valtarakenteiden yläkeroksissa vaikutusvaltaiset puolustajansa, joiden olisi voinut kuvitella tavanomaisen järjen mukaan nousevan voittajiksi kiihkeässä poliittisessä väänössä.

Kaikki olisi mennyt aivan toisin myös ilman suhteellisen itsenäistä, maansa omistavaa ja yhteiskunnallisessa nousussa olevaa talonpoikaistoita. Sitä puolestaan ei todennäköisesti olisi ollut ilman 1700-luvun kahta suurta maareformia: *kruununtilojen perinnöksi oston* avaamista talonpoikaistolle ja *isojakoa*. Nämäkään käännettä pohjustaneet uudistukset eivät olleet ennalta määrättyjä, eivät sisällöltään eivätkä etenkään muutaman vuosisadan päähän ulottuvilta vaikutuksiltaan. Uudistusten aikalaistekijät eivät voineet edes kuvitella vaikutuksia sellaisina kuin ne 150 vuotta myöhemmin toteutuivat.

1700-luvun jälkipuolella vahvistuivat yhteiskunnalliset prosessit, joiden merkitys osoittautui kauaskantoiseksi. Talonpoikaisen omistusoikeuden vahvistumisen, isojaon ja laajat valtionmetsät synnyttäneen niin sanotun liikamaiden erotuksen tuloksena kehkeytyi metsävarojen

hallinnan moderni järjestelmä. Se määritteli uudelleen valtion, metsään perustuvan teollisuuden ja talonpoikien suhteet.

Ratkaisevin muutos oli talonpoikien maanomistusoikeuden vahvistus moderniksi porvarilliseksi yksityisomistukseksi, samanlaiseksi kuin aiemmin oli ollut vain aatelilla ja sittemmin papistolla ja porvaristolla. Daron Acemoglua ja James A. Robinsonia mukaillen käynnissä oli inkluusiivisen instituution syntyprosessi (ks. myös Koponen & Saaritsa, luku 1), vuosisatoja kestänyt hidas ”institutionaalinen liukuma”, jonka kriittisiä käännteitä olivat vuoden 1789 poliittiset mullistukset ja vuoden 1925 Lex Pulkkinen. Molemmat pitkän prosessin huiput ilmensivät talonpoikaiston ja uuden porvarillisen keskiluokan emansipaatiota ja valtasuhteiden ratkaisevaa muutosta.⁸

1700-luvun maareformeissa olennaista oli, että ne yhdistivät aiemmin sääty- ja luokkataustansa perusteella erotellut omistajat yhtäläisiin oikeuksiin ja vapauksiin varustetuksi omistajaryhmäksi. Vastaavat säätyerot katosivat myös itse maasta ja maatiloista: rälssi-, kruunun- ja perintötilojen verotus yhtenäistyi, tosin pitkällä viiveellä, ja maatiloista tuli vapaasti ostettavia ja myytäviä kaupan osapuolten sääty- tai luokka- asemasta riippumatta. Raha ja markkinat tulivat poliittisten käännteiden osittain tarkoitettunakin tuloksena maanomistusta ja -hallintaa määrääviksi tekijöiksi eksklusiivisten säätyprivilegioiden sijaan.

1720-luvulla suurin osa Suomen maa-alasta oli kruununmaata eli pääosin kruunulle kuuluneita jakamattomia yhteismaita ja maatiloja (*kronohemman*), joita talopojat viljelivät kruunun vuokralaisina. Talonpoikaisten vero- ja perintötilojen (*skatte- ja bördehemman*) osuus oli 1600-luvun lopun nälkäkatastrofin, aatelin lahjoitusmaita kruunulle peruuttaneen ison reduktion ja pitkän sotakauden jäljiltä vähäinen. Maatilahan suistui kruunulle kolmen vuoden rästiin jääneistä veroista. Kruunun yliomistusoikeutta korostanut feodaalinen ideologia ja ideologian läpitunkema lainsäädäntö eivät silti tehneet käytännössä suurtakaan eroa kruunun vuokratilajelijöiden ja perintötilonpoikien välillä.⁹

Kruunun yliomistusoikeuteen (*dominum directum*) perustui myös valtiovallan oikeus pakottaa talonpoikaistiloja metsineen teollisuuden käyttöön. Rautaruukeille osoitettiin perustamisvaiheessa talonpoikaistiloja, joiden asukkaat veloitettiin rangaistuksen uhalla polttamaan ja myymään puuhiiltä ruukille. Samasta järjestelmästä oli kysymys, kun sahoille privilegioitiin tukkien hankinta-alueita. Ruukeilla ja kairoksilla oli lisäksi mahdollisuus saada hallintaansa muodollista korvausta, rekognitiomaksua, vastaan laajoja yhteismetsiä, joita kruunu piti ominaan.¹⁰

Tärkein metsäalueiden hankintakeino – ja samalla tärkein nyky-Ruotsin ja -Suomen vanhaa perua olevien suurten yhtiömaaomaisuuksien synnyttäjä – oli kaivoksille ja ruukeille myönnetty etuosto-oikeus ympäristön kruununtiloihin. Maksamalla kuuden vuoden (vuodesta 1741 kolmen vuoden) kruununverot ruukinpatruunat pääsivät kasaamaan maaomaisuuksia ja varmistamaan tehtaidensa toiminnalle elintärkeät metsäresurssit. Kruununtilojen perinnöksi osto oli usein sitäkin helpompaa, kun ruukkien jakamat etumaksut ja niistä johtunut velkaantuminen pakottivat köyhtyneitä talonpoikia luopumaan tiloistaan.¹¹

VALLANKUMOUS YLHÄÄLTÄ

Suuri käänne omistusoiloissa tuli monen mutkan kautta. Ensinnäkin Kustaa III, joka vuonna 1772 kaappasi aateliin ja upseeristoon tukeutuen vallan valtiosäädyltä, lopetti kruununtilojen perinnöksi myynnin kokonaan. Tarkoituksena oli rauhoittaa aristokratian etuoikeuksien vastaista liikehdintää ja pelastaa valtakunta ulkopolitiittisestikin vaaralliselta sekasorrolta.

Seuraava iso askel otettiin vuonna 1789. Keskellä fiaskomaista Venäjän-sotaa ja aateliopposition ja upseerikapinan uhkaa Kustaa III hyväksytti kolmen alemman säädyn tuella uuden perustuslain. Yhdistys- ja vakuuskirja teki kuninkaasta miltei itsevaltiaan – ja samalla talonpojista, poliittisen tuen hintana, miltei täysivaltaisia maanomistajia.

Samana vuonna, jona Ranskan kansalliskokous kukisti itsevaltiuden ja julisti kaikki kansalaiset tasa-arvoisiksi ja läänitysoikeudet lakanneiksi, Ruotsin kuningas saavutti lähes täydellisen itsevaltiuden. Tämä historian oikku paljastuu tarkemmin katsoen luontevaksi yhteiskunnallisten muutosprosessien ilmentymäksi. Samat voimat, jotka Ranskassa murskasivat ylempien säätyjen tukeen nojanneen itsevaltiuden, löysivät Ruotsissa linjansa toteuttajaksi monarkin. Asemansa pelastamiseksi Kustaa III vaihtoi sujuvasti puolta aristokratian suosijasta antifeodaalisen ja antiaristokraattisen palatsivallankumouksen toteuttajaksi ja laajensi siten tukipohjaansa aatelistaa alempien säätyjen suuntaan.

Vuoden 1789 käänteeseen sisältyi historian ironiaa: sääty-yhteiskunnan jo rappeutuessa yläpäässään alin kerros, talonpoikaisto, sai yhdistys- ja vakuuskirjassa ensimmäiset privilegionsa.¹² Olennaisinta uudistuksessa oli silti sen merkitys tulevaisuudelle. Se raivasi ideologisia, juridisia ja sosiaalisia esteitä porvarillisen yhteiskunnan tieltä tunnustamalla perintö-talonpojan omistusoikeuden yhtä täydelliseksi kuin aatelistamiehellä oli rälssitilaansa. Kruununtalonpoikien nautinta- ja hallintaoikeutta tiloihinsa vahvistettiin myös tuntuvasti. Lisäksi kruununtalolliset saivat

etusijan ostaa tilansa perinnöksi ennen ulkopuolisia – siis ennen kartanonherroja, ruukinpatruunoita, sahanomistajia, rikkaita kauppiaita ja vauraita kirkkoherroja, jotka olivat kilvan haalineet kruununtiloja edullisesti yksityiseen omistukseensa.¹³

Suuri poliittinen, lainsäädännöllinen ja ideologinen käänne ei yksin riittänyt. Tarvittiin 1700-luvun jälkipuolen suotuisa taloudellinen kehitys, jonka tulokset satoivat myös talonpoikaiston laariin. Talonpoikaisto kykeni siksi myös käyttämään uudet mahdollisuudet hyväkseen. Omistusolojen mullistus käynnistyi. 1780-luvulla kruununtiloja oli vielä puolet kaikista tiloista, mutta vuoteen 1805 tultaessa ne olivat lounaisen Suomen rintamailla ja tervanpolttajien Pohjanmaalla enää pieni vähemmistö. Uudellamaallakin perintötilat olivat jo selvänä enemmistönä. Vaurammista läntisistä maakunnista prosessi eteni 1800-luvulla Itä-Suomeen.

Mitä tämä merkitsi – siis paitsi radikaalia institutionaalista käännettä? Ennen muuta se merkitsi markkinasuhteisiin perustuvan rakenteen asteittaista työntymistä metsävaroja hyödyntäneen teollisuuden ja metsävaroja hallinneen talonpoikaiston välille. Teollisuutta edistäneen valtiovallan pakkokeinojen tilalle kohosivat seuraavan vuosisadan kuluessa talonpojan hyödyntävoittelu ja porvarillisen sopimuskäytännön velvoitteet – tai jos niin halutaan sanoa: taloudellinen pakko, joka työnsi rahatuloja tarvitsevan tilanomistajan tukkimetsään.

ISOJAKO, VALTIONMETSÄT JA METSÄKAPITALISMI

Yksityisen maanomistusoikeuden laajennus yhteiskunnan yläkerroksista alaspäin sai rinnalleen toisen yhtä olennaisen reformin: jo 1700-luvun puolimaissa käynnistyneen ja vasta 1950-luvulla loppuun asti toteutetun isojaon. Vasta isojako vakiinnutti edetessään modernin maan- ja metsänomistuksen, kun se lopetti peltojen, niittyjen ja metsien kollektiivisen yhteiskäytön ja -omistuksen.¹⁴

Samansuuntainen maanomistusolojen uudelleenjärjestely oli 1700-luvulla käynnissä miltei kaikkialla Euroopassa. Kollektiivisista ja feodaalisista maanhallintamuodoista siirryttiin individualistisiin ja porvarillisiin. Muutosta kiihotti kaikkialla tarve vastata edullisten suhdanteiden haasteeseen raivaamalla esteitä yksityiseltä yritteliäisyydeltä ja kapitalistiselta voitontavoittelulta. Päämääränä oli tuotannon tehostaminen.

Uudistusten sosiaalinen, taloudellinen ja poliittinen sisältö ja lopputulokset vaihtelivat maasta ja valtakunnasta toiseen. Itä-Euroopassa niin sanottu feodaalinen reaktio johti kartanonherrojen otteen tiukentamiseen orjuutetuista talonpojista. Esikuvaksi ja edelläkävijäksi laajalti

miellettyssä Englannissa vuosisatoja hitaasti edennyt ja 1700-luvulla kiihtynyt *enclosure movement* – pikkutilojen ja yhteismaiden siirto suurempien maanomistajien yksityismaiksi – sinetöi suurviljelyksen ja -maanomistajien johtoaseman. Suurmaanomistajien etuja uudistuksissa ei suinkaan syrjäytetty Ruotsissa (ja siis Suomessa) eikä muuallakaan Pohjolassa, mutta lopputulos erosi silti ratkaisevasti Englannista. Ruotsalais-suomalainen reformi johti itsenäisen talonpoikaiston aseman vahvistumiseen ja samalla, yhdensuuntaisesti Englannin kehityksen kanssa, yhteismailta ja -metsistä niukan elantonsa hankkineen tilattoman väestön aseman romahtamiseen.¹⁵

Ruotsissa ja Suomessa vuoden 1757 asetuksesta käynnistynyt isojako oli olennaisesti ylhäältä käsin pakotettu reformi, toisin kuin alhaalta kummunneesta poliittisesta paineesta toteutettu talonpoikien omistusoikeuden vahvistaminen vuonna 1789. Ihannetavoitteesta, maatilan pirstoutuneiden tilusten yhdistämisestä yhteen tai korkeintaan muutamaan palstaan, jouduttiin lisäksi käytännön syistä tinkimään. Uudistuksen käännteentekevää merkitystä tämäkään puute ei vaarantanut.

Isojako tavoitteli ensisijaisesti maatalouden toimintaedellytysten parantamista, mutta sillä kuten muillakin 1700-luvun suurilla uudistuksilla tähdättiin kunnianhimoisempiin päämääriin. ”Varmempaa tapaa maan viljelemiseen ja kansan lisäämiseen ei ole”, Ruotsin maanmittauskonttorin johtaja Jakob Faggot todisteli isojaon hyödyllisyyttä ja tuli näin ilmaiseeksi uudistuspolitiikan ensisijaisen tavoitteen: valtakunnan ulkoisen voiman ja taloudellisen aseman vahvistamisen väkilukua lisäämällä ja veropohjaa laajentamalla.¹⁶

Isojako pyrki talous- ja väestöpoliittisiin tavoitteisiinsa parantamalla maanviljelyksen ja uudisraivauksen institutionaalisia edellytyksiä ja rohkaisemalla siten yksityistä yritteliäisyyttä ja innovaatioita. Tästä oli kysymys myös isojaon toisena vaiheena toteutetussa yhteismetsien jaossa, jolla uskottiin lisättävän uudisraivausta ja torppien perustamista. Kylien ja pitäjien yhteisesti hallitsemien metsien jakoa kiihdytti myös pelko metsävarojen loppumisesta ja sen mukainen tarve hillitä puun tuhlailevaa käyttöä. Turun akatemian professori Per Adrian Gadd totesi 1790-luvun väitöskirjassaan *Keinoista metsän ylläpitämiseksi ja metsänkasvun lisäämiseksi Suomessa* kuvaavasti: ”Niin kauan kuin jakoa viivytetään, ei kukaan talollinen katso olevan aihetta säästään ja varovaisesti käytellä metsää, jonka hän kauan odotetussa jaossa luulee joutuvan naapurille.”¹⁷

1700-luvun maareformien toteutus kesti kauan, mutta seuraukset olivat mullistavat. Isojako siirsi valtaosan Etelä-Suomen ja yhteensä yli puolet koko maan metsävaroista yksityisille maatiloille.¹⁸ Samanaikainen

talonpoikaisen maanomistuksen lujittuminen – tuntuvimmin vuonna 1789 – piti huolen siitä, että enintään osaa maataloista hallitsivat täysivaltaiset talonpojat. Näistä metsistä 1800-luvun jälkipuolen ja 1900-luvun puunjalostusteollisuuden oli kilpailtava eläkkeeseen ja kasvaakseen.

Toinen iso maanomistaja, kruunu eli valtio, päivitti asemansa suurten maareformien yhteydessä. Ruotsin vanhoilla asutusalueilla kruunu oli vanhastaan ottanut haltuunsa kolmanneksen maakuntien ja kihlakuntien asuttamattomista yhteismaista (*allmenning*). Sama vaatimus kohdistui Suomen autiomaihin eli ”suuriin metsiin”, jotka jo Kustaa Vaasa oli määrännyt vuonna 1542 ”Jumalan, kuninkaan ja Ruotsin kruunun omiksi”. Kruunu piti niistä kiinni myös 1700-luvulla ja vaati vähän lisääkin: maa, jota kukaan ei voinut osoittaa omakseen, kuului valtiolle. Kylät ja talot saivat sen, minkä ne kohtuudella tarvitsivat, mutta mikä jäi yli, ”on erotettava meille eikä kenellekään muulle kuuluvana”, isojakosäädös määräsi.¹⁹

Tämän linjan mukaisesti vuoden 1775 asetus niin sanotusta liikamaiden erotuksesta suosi yksiselitteisesti kruunua. Talonpoikaistiloille oli jaossa annettava manttaalia (verotusyksikköä) kohden ja maanlaadusta riippuen 300–600 hehtaaria maata. Jaossa yli jäänyt ”liikamaa” oli erotettava valtiolle. Itä- ja Pohjois-Suomessa tilusalan ylärajaa korotettiin myöhemmin. Muuallakin alun tiukkoja määräyksiä lievennettiin, ehkä paljolti siksi, että talonpoikaisto haluttiin pitää erillään aatelismaanomistajien keskuudessa voimistuneesta vastustusliikkeestä. Suuri linja silti säilyi: valtio varmisti pakkoluovutuksella hallintaansa metsäalueet, jotka yhdessä kruunulle aiemmin kuuluneen maan kanssa muodostivat vuonna 1850 noin 40 prosenttia Suomen suuriruhtinaskunnan maa-alasta ja metsistä.

Pakkoluovutus koski nimenomaisesti talonpoikaismaata. Aatelinen rälssimaa määriteltiin vapaaksi liikamaan erottamisesta säädöksissä jo vuonna 1780, säteriratsutilat puolestaan viisitoista vuotta myöhemmin. Tapa, jolla erotus pantiin toimeen, paljasti armottomasti yhteiskunnalliset valtasuhteet. Talonpoikia suosineesta muutossuunnasta huolimatta aateli piti vielä asemistaan kiinni. Tämä tuli myös vaikuttaneeksi ehkä enemmän kuin mikään muu 1700-luvun agraarireformi suurmaanomistuksen kehitykseen Suomessa: toisin kuin talonpojat luovutusvelvollisuudesta vapautetut herraskartanot saivat itse muuttaa laajat takamaansa torpparien avulla tuloa tuottaviksi tiluksiksi ja siis pitää ne ominaan.

Suurten kruununmetsien muodostamisella ja varhaiskapitalistisella teollisuudella ei ollut 1700-luvulla välitöntä yhteyttä toisiinsa. Kruununmaata ohjattiin ensisijaisesti asutustoiminnan edistämiseen. Tavoitteet olivat toisin sanoen samat kuin muissa tuon vuosisadan reformeissa: väkiluvun, viljelyn, verokertymän ja viime kädessä valtakunnan sotilaallisen ja

taloudellisen mahdin kasvattaminen. Liikamaille perustettiinkin vuosisadan lopulla ja 1800-luvun alussa muutamia tuhansia uudistiloja. Tulokset jäivät lopulta vaatimattomiksi yksityismailla isojaon ansiosta ripeästi edenneen ja torpparilaitosta laajentaneen uudisraivauksen rinnalla.

Kruununmetsät ja kruunulle pakko-otetut ”liikamaat” kytkeytyivät kuitenkin teolliseen dynamiikkaan pienellä viiveellä. Niitä avattiin teollisuuden raaka-ainelähteiksi siellä, missä sen ei katsottu häiritsevän uudisasutusta. Jo Ruotsin ajan lopulla sahoille myönnettiin kantorahaa vastaan hakkuuoikeuksia kruununmetsistä, ja käytäntö laajeni 1800-luvun alkupuolella alueilla, joissa valtion metsänomistus harvan asutuksen ja suurten erämaiden vuoksi oli muodostunut laajimmaksi.

Kruununmetsät saivat osakseen ajoittain ankaraa aikalaiskriittikkä. Luvaton metsänhakkuu kukoisti, ja metsätaloudelliset näkökohdat alkoi-
vat työntää syrjään alkuperäisiä asutuspoliittisia tavoitteita. Kruunu piti silti Suomessa kiinni kerran saamastaan. Sen sijaan Ruotsissa valtio ryhtyi jo 1820-luvulla myymään syntyhistorialtaan samanlaisia kruununmetsiä yksityisille, joilta ne ennen pitkää päätyivät polkuhinnoin sahayhtiöiden haltuun.²⁰ Tämä tarkoitti sitä, että Suomen ylivoimaisesti suurimmaksi yksittäiseksi metsänomistajaksi tuli ja sellaisena pysyi valtio 40 prosentin osuudellaan.

Yhteen laskien valtiotakin suuremmaksi metsänomistajaryhmittymäksi nousivat talonpoikaiset maanviljelijät, joiden määrä kasvoi samojen reformien seurauksena 1700-luvun puolivälin 30 000:sta vuoden 1875 noin 100 000:een. Tämä yksityisomistajien ryhmä hallitsi yli 50:tä prosenttia metsistä. Kokonaisuuden kannalta pientä jakojäännöstä hallitsivat sinänsä mahtavat herraskartanot, ruukkikompleksit, suurporvarit ja sahafirmat. Näistä jälkimmäisten oli järjestettävä vauhdilla moninkertaistuva raaka-ainehuoltonsa oloissa, joissa metsävarat omisti kaksi teollisuuden ulkopuolista voimaryhmittymää: valtio ja talonpoikaisto.

METSÄNOMISTUKSEN JA TEOLLISUUDEN SYMBIOOSI

Kytös maanomistussuhteiden ja metsäteollisuuden välillä osoittautui äärimmäisen merkitykselliseksi. Metsäteollisuus, joka keräsi 1900-luvun taitteessa 80 prosenttia maan vientituloista, hankki 80-prosenttisesti raaka-aineensa maataomistavan tilalliväestön metsistä. Pelkästään saha-teollisuus käytti tukinankintaansa 1900-luvun alussa kolmikymmenkertaisen rahamäärän kuin 1860-luvulla, esimerkiksi 1890–1900 kaikkiaan 300 miljoonaa kultamarkkaa. Suurin osa vuositasolla noin 30 miljoonan markan tukkirahoista virtasi talonpoikaisille metsänomistajille.

Valaisevia verrokkeja on hankala löytää. Ehkä mittasuhteita hiukan valaisee se, että modernin maatalouden ykköstuotetta voita vietiin samoihin aikoihin vuositasolla 24 miljoonalla markalla ja sahatavaraa 70–80 miljoonalla markalla. Valtion budjettitulot ja -menot liikkuiivat 85–90 miljoonan markan tasolla.²¹

Metsätuloilla ei juotettu joka päivä samppanjaa hevosille, kuten tarinat 1800-luvun puolivälin läpimurtovaiheista kertovat, mutta ainakin noin kolmasosa tilallisista hankki merkittäviä metsätuloja, joilla parantaa talonpitoaan ja edistää jälkeläistensä asemia sosiaalisessa nousukierrossa. Se oli paljon, ei vähän. Hokema metsästä talonpojan pankkina ei ollut teollisuuden puusta maksamista hinnoista ja kasvavista myyntimääristä päätellen perusteeton.

Sitä paitsi metsäteollinen kasvu synnytti kulutuskysyntää elintarvikkeille ja loi siten sekä mahdollisuuksia että näkymiä investoida maatalouden uudistamiseen. Viljelijät, jotka hankkivat enimmäkseen tulonsa karjataloudesta, tekivät sen myymällä maitoa, voita ja lihaa teollisuuskeskusten ja kaupunkien kasvavalle väestölle. Lisääntyneet metsätulot tukivat oleellisesti muutosta vanhakantaisesta viljanviljelystä karjatalouteen kivuliassa siirtymävaiheessa, jossa meijerituotteiden markkinat olivat vasta muodostumassa ja viljamarkkinat kilpailevan Venäjän-tuonnin vuoksi romahtamassa. Samaan aikaan metsäteollisuuden kasvun synnyttämä kilpailu nosti mautilojen ja metsien arvoa niin, että tilaa oli mahdollista käyttää myös luottojen vakuutena.

Maailmantalouden työnjakoon asettuneen vientisektorin ja sen keskeisintä raaka-aineperustaa hallinneen itsenäisen, maansa omistaneen talonpoikaiston symbioosi erotti Suomen selvästi verrokeistaan, itäisen Euroopan syrjäisistä ja agraarisista yhteiskunnista. Tämä ero näkyi puolestaan kehitysteiden eroissa. Kun suomalainen talonpoikaisto ja koko suomalainen yhteiskunta nousivat 1800-luvun lopulla kansainvälisen kaupan suosiman teollisen läpimurron imussa, feodaalisten jäänteiden kahlitsemat itäeurooppalaiset talonpojat ja itäeurooppalaiset yhteiskunnat polkivat paikallaan kansainvälisen viljakriisin ja oman yhteiskuntarakenteensa tuottamassa jälkeenjääneisyyden noidankehässä.²²

Metsäteollisen ekspansion kerrannaisvaikutukset ruokkivat taloudellista toimeliaisuutta, ja paisuvien vientitulojen laaja leviäminen kansantalouteen – metsärahoina, työpalkkoina ja koneiden sekä muiden investointihyödykkeiden hankintoina – synnytti kysyntää. Se kohdistui maatalouden ohella kotimarkkinateollisuuteen ja monenlaisiin palveluihin laivanvarustuksesta asianajotoimistoihin ja tukkikämpän muonahuollosta tehtaiden lastentarhoihin. Sama iso pyörä vahvisti vauhtiin

päästyään myös tarvetta ja edellytyksiä modernin infrastruktuurin, koulutuksen ja hallinnon kehittämiseksi.

Teollisuuskapitalismin ja talonpoikaiston symbioosi joutui kuitenkin uhatuksi, kun kahden suurimman metsänomistusblokin, valtion ja (enimmäkseen talonpoikaisten) yksityismaanomistajien, väliin alkoi yhä ponnekkaammin tunkea uusi mahtitekijä. Yhtiöt ryhtyivät itse ostamaan metsätiloja sieltä, mistä niitä oli saatavissa eli yksityismaanomistajilta, talonpojilta. Siten juuri metsäfirmojen ”maananastus”, kuten sanottiin, oli rikkomassa maataloutta ja kokonaiskehitystä hyödyttävää kytkentää teollisuuteen. Metsätilojen siirtyminen itsenäiseltä viljelijäluokalta yhtiöille merkitsi teollisuuden raaka-aineomavaraisuuden kasvua ja siten vahvistuvaa vaaraa maataloudelle valuvien metsärahavirtojen ehtymisestä sekä edelleen talonpoikaiston yhteiskunnallisen perustan rapautumista.

Asetelmassa oli osittain kyse laajemmasta ja yleisemmästä agraarisen ja teollisen kehitystien välisestä suuntataistelusta. Britanniassa 1800-luvun alkupuolella se oli keskittynyt viljattulleihin, mutta Suomessa – samoin kuin Ruotsissa ja Norjassa – kamppailtiin metsien ja vesivoiman hallintaan kätkeytyvästä taloudellisesta ja poliittisesta vallasta.

1890-luvulle asti kehitys oli Suomessa hitaan hiipivää, mutta sitten tahti kiihtyi samassa rytmissä metsäteollisuuden kasvun kanssa. 1900-luvun ensimmäisinä vuosina yhtiömaanomistus oli yli miljoona hehtaaria. Metsäomaisuuden siirtymävauhti maataloudelta teollisuudelle vain koveni sitä mukaa, kun ”agraarien” nostattama poliittinen myrsky yltyi. Vuonna 1914 teollisuudella oli omistuksessaan jo yli 7 000 maatilaa ja yli kaksi miljoonaa hehtaaria entistä talonpoikaismaata.²³ Se ei sinänsä ollut paljon, yhteensä alle kymmenesosa Suomen metsistä, mutta jo tällainen siirtymä riitti nostattamaan agraarisen reaktion teollisuutta vastaan. Vimman takana eivät voineet vielä 1900-luvun alkuvuosina olla siirtymän todelliset vaikutukset. Uhkaavampi oli kehityssuunta, jonka aikalaiset uskoivat patoamattomana johtavan talonpoikaismaan katoamiseen.

Vuosisadan vaihteessa tunteisiin vetosivat etenkin Ruotsista ja Itä-Suomesta kantautuneet tiedot. Pohjois-Ruotsin metsämaista oli siirtynyt tuossa vaihteessa teollisuudelle jo 40 prosenttia, eräillä seuduilla jopa 60 prosenttia. Suomessa yhtiöiden maanhankinta oli puolestaan suuntautunut voimakkaimmin köyhiin itäisiin metsäseutuihin. Monilla paikkakunnilla yhtiömaa muodosti 20–30 prosenttia pitäjien maa-alasta. Se oli vielä vähän verrattuna Pohjois-Ruotsiin, mutta juuri ruotsalaiset esimerkit tarjosivat kuvan tulevaisuudesta josta Itä-Suomessakin oli jo viitteitä ja jollaisen ei missään tapauksessa haluttu toteutuvan.

Ruotsi tarjosi esimerkin myös toisella tasolla. ”*Norrlandsfrågan*” eli ”meidän irlantilaiskysymyksemme” oli siellä yksi aikakauden polttavimmista sosiaalisista kysymyksistä. Se kiihdytti poliittista keskustelua 1890-luvun Ruotsissa. Vuonna 1901 asetettiin valtionkomitea selvittämään, kuinka Pohjois-Ruotsin itsenäinen talonpoikaisto oli pelastettavissa ja miten yhtiömaanomistuksen leviämiseen liitetyt yhteiskunnalliset ongelmat, talonpoikaiston rappeutuminen ja irtolaisuuden, köyhyyden ja siirtolaisuuden kasvu, voitaisiin poistaa.²⁴

Suomi seurasi perässä omalla valtionkomiteallaan jo vuonna 1902 – ilmeisesti vähintään yhtä paljon ruotsalaiskeskustelun kuin siitä vaikutteita saaneen maanviljelijä-kirjailija Kalle Kajanderin vuonna 1901 ilmestyneen *Metsät ja yhtiöt* -pamfletin herättämänä. Ja kun Ruotsissa säädettiin komitean esityksen mukaisesti laki (1906), joka kielsi puutavarayhtiöiltä talonpoikaismaan hankinnan, vahvat voimat Suomessa olivat enemmän kuin valmiita seuraamaan esimerkkiä.

SUURI VALTATAISTELU

Metsäyhtiöiden kiihtyvä maannälkäkin oli sopeutumista kansainväliseen kilpailutilanteeseen. Yhtiöitä ei niinkään kiihottanut epämääräinen halu riistää metsätiloja maanviljelykseltä ja muodostaa uusfeodaalisia ”latifundioita”, mistä niitä tuolloin syytettiin. Sen sijaan koveneva kilpailu raaka-aineista pakotti yhtiöitä turvaaviin liikkeisiin. Lisäksi kansainvälinen ja kansallinen keskustelu metsävarojen ehtymisestä ja alan tuotteiden kysynnän jatkuvasta noususta rohkaisi yhtiöitä metsänomistuksen kasvattamiseen tähtäävään strategiaan. Sahateollisuuden suhdannevoitot lännessä ja paperiteollisuuden menestys Venäjän markkinoilla loivat strategialle toteutusmahdollisuuden.

Maatalouskriisin koettelemien metsäseutujen tilahinnat olivat, ainakin odotusarvoja silmällä pitäen, varsin alhaisia. Velkaantunut, vain pieneltä osin rahataloudessa elänyt ja kunnollisia luottomahdollisuuksia vaille ollut talonpoikaistila olikin suuryrityksille verraten helppo saalis. Maaseudun katkeroituneet hätähuudot ovat tätä taustaa vasten vaivatta tajuttavissa. Yhtiöt toki maksoivat markkinahinnan ja niiden välinen kilpailu nosti hintatasoa tilallisten eduksi, mutta mielialoihin tällä oli vain vähän vaikutusta.

Yhtiöstrategian perusidean ymmärsi myös suurteollisuuden vannoutunut vastustaja Kalle Kajander, vaikka hänen tulkintansa ilmiön syistä ja seurauksista ei kaikkia vakuuttanutkaan:

He [metsäpatruunat] tahtovat kernaimmin päästä riippumattomuuteen sekä valtiosta että yksityisistä, ja perustaa meidän jo muutenkin vähän viljeltyyn maahan meidän omien lakiemme perusteella uuden metsävaltion tai jonkunlaisen ”metsä-yhdysvallan”, josta riittää raaka-ainetta sekä heille että heidän jälkeläisilleen ikuisiksi ajoiksi, ja jonka tuloilla he saattavat viettää uljasta, huoletonta elämää, useat kaukana meistä köyhistä eläjistä, lämpimimmissä kotimaissaan Norjassa, Englannissa y.m.²⁵

Suurteollisuutta ymmärtäneen taloustieteilijä ja liberaalipoliitikko Heikki Renvallin diagnoosi oli sama mutta päätelmät päinvastaiset. Kajanderia kauhistuttaneet yhtiöiden laajat ”metsädomeenit” olivat Renvallille järkiperäinen vastaus talonpoikaismetsien pirstoutuneisuuteen ja huonoon hoitoon. Laaja ala oli metsätaloudelle olennaista, hän argumentoi. Mitä enemmän peruspääomia oli pantu puunjalostusliikkeeseen, sitä pakottavampi oli sen tarve saada laajasti metsiä haltuunsa. ”Metsäteollisuus on laadultaan joukkotuotantoa, sitä täytyy verrattain laajassa muodossa ajaa, jotta se kannattaisi ja menestyisi. Metsämaitten kasaantuminen teollisuuslaitosten huostaan on sekin luonnollinen ilmiö.”²⁶

Jos Kajanderin ja Renvallin kirjoitusten ilmentämä suuntataistelu olisi ratkaistu 1800-luvun valtasuhteissa, Renvall taustaryhmineen olisi ollut ilmeinen voittaja. 1900-luvun taitteen yhteiskunnallinen muutos murensi tätä valtarakennetta. Enimmäkseen ruotsinkielinen vanha eliitti menetti asemiaan kotimaisessa hallituksessa eli senaatissa ja keskushallinnossa, kun maaseudulta ja alemmista yhteiskuntakerroksista ponnistanut suomenmielinen ja -kielinen fennomania iskeytyi yhä tiukemmin kiinni valtapoliittisesti tärkeään virkakoneistoon.

Parlamenttiuudistus oli toinen vanhaa valtarakennetta rapauttanut muutos. Parisen prosenttia väestöstä muodostanut virkamieseliitti ja sen rinnalla taloudellinen johtokerros olivat hallinneet aatelis- ja porvarisäädyn avulla puolta lakiasäättävästä vallasta ja saaneet ääntään kuuluville pappis- ja talonpoikaissäädysäkin. Ensimmäiset eduskuntavaalit vuonna 1907 osoittivat, ettei raha muuttunut automaattisesti vallaksi eikä ylhäinen syntyperä kansanedustajan mandaatiksi. Enimmäkseen maaseutuun tukeutuneet uudet liikkeet, sosiaalidemokratia ja vanhasuomalaisuus kärjessä, valtasivat eduskunnassa enemmistön. Näille liikkeille maaseudun nopeasti kasvaneen tilattoman väestön ja talonpoikaisen viljelijäluokan tulevaisuus oli ensimmäisen luokan kysymys.

Tällaisissa asetelmissä metsäyhtiöiden kiihtyvä maanhankinta työnsi syytyspanosta ruutivarastoon. Eduskunta hyväksyiikin syksyllä 1908

puoli vuosikymmentä aiemman komiteamietinnön pohjalta tehdyn esityksen, joka rajoitti puunjalostusta harjoittavien yhtiöiden oikeutta ostaa ja omistaa maatalous- ja metsäkiinteistöjä. Lakiesitys näytti kuitenkin raukeavan senaatin ja Venäjän korkeimman vallan haluttomuuteen toteuttaa Suomen eduskunnan tahtoa. Kysymys ei ollut ainutlaatuisesta ilmiöstä. Metsäyhtiöiden rajoituslain toteutus törmäsi itse asiassa samaan seinään, joka pysäytti tuolloin muutoinkin suuriruhtinaskunnan lainsäädännöllisen uudistustyön.

Agraarit liittolaisineen olivat riittävän vahvoja kahlitakseen suurteollista kapitalismia kotimaassa, mutta valta ei ulottunut Venäjän ylimmän hallitusvallan taivutteluun. Yhtiöiden vaikutusvalta ei puolestaan riittänyt – fennomanian ja työväenliikkeen nousun rikkoessa vanhoja valtasuhteita – estämään satatuhantiset kansanjoukot lippujensa alle keränneitä kansanliikkeitä eikä kansanvaltaista parlamenttia. Ainoa keino oli turvautua Pietarin tienhen eli kabinettipolitiikkaan keisarikunnan hallituspalatseissa. Kolmas lenkki, Venäjän imperiumin valtiomahti, oli kyllin voimakas jäädyttääkseen rajamaan vaaralliseksi tulkitun reformipolitiikan vuosiksi, etenkin kun osa Suomen valtaeliitistä niin toivoi.

Laki astui lopulta voimaan vuoden 1915 alusta. Poliittisena tahdon ilmaisuna se viestitti yhdestä Suomen modernin yhteiskuntakehityksen dramaattisimmista käänteistä: Kajanderin talonpoikaisvallan visio oli voittanut, tosin hieman vesitettyinä, Renvallin tulkitseman suurteollisen kehitystien, jolle sillekin osoitettiin kasvun mahdollisuudet ja väylä.²⁷

Vuoden 1915 rajoituslaki herätti kaikissa osapuolissa tyytymättömyyttä. Se jätti lopullisessa muodossaan niin suuret aukot alkuperäisen tarkoituksensa kiertämiseen, ettei voi ihmetellä puunjalostusyhtiöiden langenneen kiusaukseen. Poliittisen tappion kärsinyt metsäteollisuus, jolle rajoitukset merkitsivät kierrettyinäkin häiritsevää kahletta, keräsi omalla tahollaan voimiaan vapautustaisteluun. Agraarisuunta puolestaan kokosi voimiaan uuteen, lain porsaanreiät tukkivaan ja yhtiömaiden palautusta vaativaan hyökkäykseen.

Lopullista ratkaisuaan vaille jäänyt kamppailu kahden kehityssuunnan ja niiden takana olleiden yhteiskuntaryhmien välillä jatkui vuoden 1917 jälkeen kiihtyvänä taisteluna valtiollisesta vallasta. Kysymys yhtiömaista avasi itsenäisen Suomen ensimmäisten vuosien kuumimpia jakolinjoja ja oli iso osatekijä suurteollisuuden poliittisten yhteenliittymien ja korporatismiin synnyssä. Puunjalostusteollisuuden keskusliittoa 1918 perustettaessa sen yksi keskeisimmistä tehtävistä oli yhtiömetsien puolustaminen ”teollisuuden vainoojia” vastaan.²⁸

Tätä taustaa vasten vuonna 1925 voimaan astuneen Lex Pulkkinen kompromissiluonne on helppo ymmärtää. Teollisuutta ei nujerrettu, mutta kiistatta sen kasvua kanavoitiin ja vapautta rajoitettiin agraariryhmittymän ajamalla valtiollisella väliintulolla. Siinä mielessä Lex Pulkkinen esihistorioineen on ratkaiseva tihentymä ja risteyskohta, jossa kehitystä ohjaavat pitkän aikavälin institutionaaliset, politiikalla luodut rakenteet olisivat voineet edetä täysin erilaiselle polulle.

ENTÄ JOS – ELI RISTEYSTEN PITKÄ KETJU

Tätä risteystä ei olisi ollut ilman 1700-luvun maanomistusuudistuksia. Yhteys 1700-luvulla luotujen rakenteiden ja 1900-luvun alun valtakamp-pailun ja sen seurausten välillä on rikkumaton: jälkimmäistä ei olisi ollut ilman edellistä. Tämä ei tarkoita, että 1700-luvun uudistajilla oli tavoitteenaan vuoden 1925 Lex Pulkkinen tai ylipäätään jäsentynyt käsitys metsävarojen hallinnan ja teollisuuden suhteen parhaasta mahdollisesta järjestelystä. Sen sijaan heillä oli varmahko käsitys talonpoikaisen ja siten kaikki säädyt sisäänsä sulkevan yksityismaanomistuksen taloudellisista hyödyistä. Omistusta ja muita yhteiskunnallisia instituutioita muovattiin tällaisin tavoittein, sosiaalisten ja poliittisten valtasuhteiden rajoissa.

Toisaalta näistä valinnoista koostuvaa risteysten ketjua voi pidentää lähes loputtomiin. 1700-luvun uudistukset eivät olisi olleet mahdollisia ilman 1600-luvun isoa reduktiota, jossa kruunu peruutti ison osan aate-lille läänitetystä tiloista ja veroista takaisin itselleen. Reduktio pelasti Ruotsin valtion kaatumiselta iskemällä mahtavien aristokraattiperheiden keskeisimpään vallan lähteeseen, ja välillisesti se vapautti ison osan talonpojista vuokra- ja alistussuhteesta yksityisiin suurmaanomistajiin.

Tarkoitus ei ollut vapauttaa talonpoikia, eikä asema kruununlallisena ollut sen keveämpi kuin lääninherran alustalaisena, mutta kun asetelmaa tarkastellaan tulevan kehityksen kannalta, ero on huikea. Aristokratian mahdin ja omistusten kasvu osoitti kohti Puolan mallia: heikkoa ja sortuvaa keskusvaltaa, mahtimiessukujen ja -klaanien loputonta valtataistelua sekä talonpoikaiston luisumista maaorjuuteen. Reduktiolla suunta väännettiin kuninkaan yksinvaltaan ja vahvaan keskusvaltaan, joka nojasi alempiin säätyihin. Talonpoikaisto säilytti ainakin muodollisesti vapautensa ja kansainvälisesti poikkeuksellisen asemansa valtiopäiväsäätynä. Tästä oli mahdollista 1700-luvulla edetä.

Lukemattomat muut aikaisemmat pohjoismaisen kehitystien käännekohtat ovat samassa mielessä ratkaisevia. Oli 1600-luvulla viimeistään syntynyt riittävän muttei liian tukahduttavan vahva valtio. Oli laajenevasti

kaikkia – myös eliitin ja hallitsijan toimia – rajoittava, koskeva ja suojeleva oikeusvaltio (*rule of law*). Ja oli myös yhteiskuntaryhmien rauhanomaisiksi institutionalisoitunutta, paljolti valtiopäivälaitoksessa käytyä kilpailua vallasta ja eduista.²⁹ Näin ymmärrettynä yhden aikakauden kehitys on todellakin seurausta vuosisatojen tai oikeastaan tuhansien vuosien mittaisesta ketjusta, jonka jokainen rengas vaikuttaa tulevaisuuteen.

Entä sattumat, jotka vasta jälkikäteen tajutaan onnekkainiksi? Mitä seurauksia olisi ollut sillä, että kuningas Sigismund olisi voittanut Vaasuvun dynastisen valtataistelun ja Ruotsi olisi liitetty 1600-luvun alussa osaksi Puolaa ja Baltiaa? Tai jos pelkästään Suomi Sigismundin puolelle asettuneena olisi leikattu irti Ruotsista ja osaksi puolalais-balttilaista yhteiskuntakehitystä? Entä jos Kustaa Vaasa ei olisi 1500-luvulla alistanut kilpailevia paikallisia mahtimiessukuja ja integroinut niitä kruunun etuihin? Jos sama Kustaa Vaasa ei olisi puhdistanut kirkkoa omaisuudesta, asevoimista ja kruunun kanssa kilpailleesta vallasta, olisiko teokraattinen pappisvalta tai vallanhajaannus kaikkine 2000-luvun Lähi-idästä tunnettuine seuralaisineen ollut myös Ruotsin ja Suomen mahdollinen kehitystie? Tai jos ruotsalaisylimys Bo Joninpoika Grip ei olisi vuonna 1380 nähnyt valtopoliittiseksi ja liiketoiminnalliseksi edukseen lunastaa Viipurin linnalääniä, jota unionikuningas oli finanssiensa paikkaamiseksi myymässä Baltian vallanneelle saksalaiselle ritarikunnalle? Turun linnalääni oli puolestaan jo 1360-luvulla annettu unionikuningas Albrektin palkkaamalle keskieuropalaiselle palkkasoturipäällikölle, joka oli pantannut sen veloistaan rostockilaiselle pankkiirille. Kauppojen epäonnistuminen pelasti suomalaiset talonpojat balttilais-puolalaiselta kehitystieltä ja siihen kuuluneelta maaorjuudelta, ja tällä oli puolestaan kauaskantoisia vaikutuksia yhteiskunnallisiin suhteisiin vuosisatojen päähän.

Emme tiedä, millaiseksi Suomen tulevaisuus olisi muodostunut ilman Lex Pulkkisessa manifestoitunutta kehitystä. Nyt tiedämme vain, että laki katkaisi pelätyn latifundio-talouden synnyn. Mutta olisiko sellaista tullut edes markkinavapauden vallitessa? Pätevin perustein voi arvailla, että turvallisen metsäreservin saavuttaminen ja kilpailun nostamat maatalanhinnat olisivat luultavasti pysäyttäneet liikkeen itsestäänkin. Olisiko pääomille löytynyt kannattavampaa käyttöä muualta? Markkinaehtoisesti toimiessaan yhtiöt olisivat jonkin aikaan jatkaneet kilpajuoksuaan metsiin niin, että ainakin itäisessä Suomessa talonpoikainen tilanomistus olisi kutistunut vähemmistöksi, kenties samalle tasolle kuin Norlannissa. Entä sitten? Tällaiset alueet eivät olisi tyhjentyneet väestöstä kokonaan. Tehtaat, metsätyöt ja yhtiöiden suurtilojen hoito olisi edelleen tarvinnut työvoimaa, mutta itsenäisiltä talonpoikaistiloilta happi olisi loppunut.

Parhailla rintamailla näkyvin muutos olisi ollut todennäköisimmin tilakoon toteutunutta nopeampi kasvu. Täälläkin mallikelpoisesti hoidettujen, Tanskasta esikuvia hakeneiden yhtiömaatilojen kilpailu olisi pakottanut myös talonpoikaisia viljelijöitä keskittämään ja uudistumaan tyyliin, joka muistuttaa 1990-luvulla käynnistynyttä muutosta. Talonpoikaista koskenut raju rakennemuutos olisi toisin sanoen lyönyt Suomessa läpi yli puoli vuosisataa tapahtunutta aiemmin.

Mutta jos näin olisi tapahtunut, mitä muuta olisi tapahtunut tai jäänyt tapahtumatta? Olisiko teollinen kasvu markkinaehtoisessa mallissa kyennyt imemään paremmin maaseudulta vapautuneen ”liikaväestön”, joka toteutuneessa historiassa rauhoitettiin sitomalla se 1920-luvun vaihteen maareformeilla turpeeseen pienviljelijöiksi? Mitä tämä olisi tarkoittanut muulle kehitykselle, yhteiskunnalliselle koheesiolle, demokralialle tai suorastaan valtiolliselle ja sotilaalliselle suorituskyvyille? Olisiko sitä paitsi reformilakeja edes säädetty ilman talonpoikaiston 1700-luvun uudistusten vahvistamaa asemaa, joka johti myös Lex Pulkkiseen?

Lex Pulkkisessa tiivistynyt monen vuosisadan tapahtumavirta kertoo taloutta säätelevien instituutioiden ratkaisevasta merkityksestä mutta myös yllättävistä käännteistä ja risteyksistä niiden kehkeytymisprosesseissa. Pitkään kehityskulkuun sisältyi paradokseja, joiden havaitseminen on tärkeää. Instituutiot saivat – ja saavat – muotonsa syntyäaikansa yhteiskunnallisten voimien paineissa omalla logiikallaan. Niitä ei kai koskaan missään ole onnistuttu suunnittelemaan sellaisiksi, miksi ne tulevat. Juuri siksi kehityksen aikaansaaminen tai sen dynamiikan ymmärtäminen ovat edelleen hankalia haasteita.

**15. MAANOMISTUS JA KEHITYS:
RISTEYSTEN PITKÄ KETJU**

32. Hjerppe & Jalava 2006; metsiin perustuvasta kehityksestä Åström 1988 ja etenkin Raumolin 1990 sekä laajemmin mm. edellä mainittuihin perustuen Kuisma 2006.
33. *Latifundio* on suurtilta Latinalaisessa Amerikassa, vrt. *hacienda* tai *estancia*.
34. Lex Pulkkinen taustasta Harve 1947; Kuisma 2006, 477–506; Raumolin 1984.
35. Teollisuuden metsänomistuksesta etenkin Harve 1947.
36. Senghaas 1985; Raumolin 1990; kriittikistä Peltonen 1990a ja 1992a, kompromissirytyksestä Kuisma 2006, 477–509.
6. Esim. Hjerppe 1990, 62–65. Vaikutussuhde tulee vakuuttavasti esille yhtiöhistorioissa, joissa on tarkasteltu yritystason valintoja ja kehitystä.
7. Problematiikasta perusteellisemmin Kuisma 2006, johon on vaikuttanut Raumolinin ja Senghaasin ohella etenkin Berend & Ránkin tulkinta valtion, valtasuhteiden ja taloudellisen kehityksen vuorovaikutuksesta eurooppalaisessa periferiassa.
8. Institutionaalista liukumasta ja kriittisistä käännteistä Acemoglu & Robinson 2012.
9. Jutikkala 1958, 411–427.
10. Helander 1949, 38–40; Laine 1950, 390–404.
11. Laine 1950, 411–427.
12. Jutikkala 1958, 291–296; Ylikangas 1986, 98–101.
13. Jutikkala 1958, 228–229, 292–301.
14. Jutikkala 1958, 251; Osara 1935, 13–14.
15. Esim. Heckscher 1948, 60–63; Hobsbawm 1999, 97–103.
16. Soininen 1974, 310–322; sitaatit poimittu Jutikkalalta 1958, 247, ja Ylikankaalta 1986, 80; väestökirjanpidosta ja reformipolitiikasta Paloposki 1986, 134–136.
17. Hanho 1915, 26–27.
18. Osara 1935, 12, passim; Soininen 1974, 320–322.
19. Jutikkala 1958, 252–256; Soininen 1974, 322–324, passim.
20. Hanho 1915, 137–150; Jutikkala 1958, 308; Soininen 1974, 326–328.
21. Hoffman 1980, 199–200; Peltonen 1992a, 188, 197–199, 236; Harve 1947, 36, 71; Jutikkala 1958, 316–318; Ulkomaankauppatilastot, Vattula 1983b. Sahateollisuuden maksamista kanto hinnoista ym. etenkin Ahvenainen 1984.
22. Raumolin 1984, 199; Senghaas 1985; Berend & Ránki 1982; Kuisma 2006, 482–487.
23. Harve 1947, 36, 40; Kuisma 2006, 485–487.

24. Lundberg 1984, 9–19, 35–36; Sörlin 1988, 156 *ff.* Aikalaiskeskustelijoista, kuten Kalle Kajanderista ja Heikki Renvallista, ks. Kuisma 2006, 487 *ff.*
25. Kajander 1901, 41–42.
26. Renvall 1914, 141–142.
27. Harve 1947, 15.
28. Kuisma 2006, 504–507, jossa kuvattu myös aikalaiskeskustelua.
29. Fukuyama (2012) korostaa kiinnos-tavasti valtionmuodostusta kehityk-seen vaikuttavana ratkaisevana tekijänä ja nostaa hyvän kehityksen esimer-kiksi Tanskan. Ruotsi (mukaan lukien Suomi) olisi käsittääkseni Tanskaakin parempi esimerkki muun muassa talon-poikaiston vahvemman aseman sekä valtio- ja oikeuslaitostensa vuoksi. (Vrt. myös Koponen & Saaritsa, luku 1.)